

nografie o Norbertu Eliasovi Jiřího Šubrt, se neptám – jsou dobrými informativními příručkami, solidními učebnicemi, které usnadňují orientaci ve vědě a ulehčují život během studií.

Když jsem přednášel svým studentům Eliase, zadal jsem jim seminární práci na téma *Decivilizace, návrat k barbarství nebo přirozená cesta k odlišnosti?* Mám na třicet textů, které na toto téma psali dvacetiletí: Eliasovo téma je jejich tématem, ačkoliv většinou eliasovskou (nebo třeba Mestrovíčovu) optiku nesdílejí. Nejsou povreční, protože cítí, že se *něco stalo*, že jejich svět je stejně radikálně jiný, jako byl radikálně jiný svět moderního měšťana ve srovnání se světem dvorské šlechtické kamariely. Možná, že postmoderní svět je ještě odlišnější. Šubrtovi se tyto „základní otázky doby“ mění v čistý akademický diskurs. Připouštím jeho oprávněnost, ale těšit se z jeho poučeného běhu na místě nedovedu. Měla-li by práce mít ambice větší než reprodukce a informativní, pak by bylo nutné celý spis podstatně rekoncipovat a restrukturovat: Eliase omezit tak na třetinu a zbytek ponechat eliasovským tématům (viz třeba číslo *Theory, Culture and Society*,

1987, na něž autor sice odkazuje, ale efektivně je nevyužívá).

Nechť tato recenze není vnímána jako zaujatá a nepřiměřeně přísná (vím přece, jak strašně špatné věci se píší a mlčí se o nich, a Šubrtův spis špatný rozhodně není). Jde mi o to, že autor je mimořádně talentovaný a pracovitý (o čemž mimo jiné svědčí i jeho studie v *Sociologickém časopise*) a bylo by tedy ke škodě věci, kdyby na samém počátku jeho profesní kariéry byla kritéria nároků na něho kladená uměle snižována a vytvářeno neadekvátní sebehodnocení. Dodám ještě, že nezpochybňuji Šubrtův autorský typus ani literární žánr, který zvolil (čistý „akademický diskurs“). Nonšalance, s níž přehlíží relevanci eliasovských témat pro naši dobu a jeho vlastní generaci, by pak ale měla tragikomickou historickou paralelu: Šubrtovi předchůdci (mě nezřídka nevyjímaje) v dobách totalitního „temna“ se na reprodukci omezit *museli*, zatímco Šubrt se na prostou reprodukci omezit *chce*. A to by bylo plýtvání talentem zcela mimořádným. Šubrt by se tak mohl stát žákem, který nedokázal přerůst své učitele. A to by byla opravdu velká škoda.

Miloslav Petrusek

### J. L. Porket: *Unemployment in Capitalist, Communist and Post-Communist Economies*

London, Macmillan Press Ltd. 1995; New York, St. Martin's Press, Inc. 1995, 230 pp.

Kniha na téměř dvou stech stranách podává hutný teoretický i empirický materiál týkající se jak nezaměstnanosti obecně, tak fakticky sedmi (resp. šesti) transformujících se zemí – Bulharska, České republiky, Slovenské republiky (resp. Československa), Maďarska, Polska, Rumunska a Ruska. Autor se navíc věnuje problému nezaměstnanosti ve Švédsku, Číně a bývalé komunistické Jugoslávii a uvádí poměrně rozsáhlou komparaci statistických dat i rysů státní sociální politiky v nezaměstnanosti s některými zeměmi OECD. Ačkoliv se v jeho knize teorie i empirie neustále prolínají, pro jasnější výklad provedu možná nepřipustný chirurgický řez a budu se nejdříve zabývat Porketovými teoretickými spekulacemi a teprve poté empirickou dokumentací.

Tradiční střet klasické a keynesiánské ekonomické teorie (nebo také ekonomie strany nabídky a ekonomie strany poptávky) v přístupu k fenoménu nezaměstnanosti se dle autora v 70. letech „rozměnil“ do střetu čtyř ekonomických škol: neoklasické, gradualistické monetární, eklektické keynesiánské a extrémní keynesiánské. Jádro sporu tím však zůstalo nedotčeno – nadále proti sobě stojí někdy zcela diametrálně odlišné názory ekonomů na rychlost tržní reakce na změnu prostředí (přízpůsobení cen na trhu výrobních faktorů změnám v cenách na trhu spotřebního zboží a služeb), na důležitost rozlišení krátkého a dlouhého období, na pojetí plné zaměstnanosti (otázka nedobrovolné nezaměstnanosti) a jiné, které i přes politický „krach“ keynesiánství v 70. letech zůstávají teoreticky otevřené. Ačkoliv se autor explicitně sám nepřihlíží k žádné ze zmíněných ekonomických škol, z kontextu jeho následných spekulací o negativních důsledcích státního intervencionismu a přílišného zasahování odborů do tržních vztahů partikulárně na

trhu práce je zřejmé, že keynesiánství by se jí rozhodně stát nemohlo.

Jednou ze základních teoretických tezí, jejichž shrnutí provedu níže, je, že žádná ekonomika se svobodným trhem práce (i když je tato svoboda podstatně okleštěna) se nemůže vyhnout otevřené nezaměstnanosti. Ačkoliv se komunistickým zemím podařilo udržet její míru na relativně nízké úrovni, zaplatily za to mimo jiné (obdobně jako ze zemí OECD Švédsko) tzv. skrytou nezaměstnaností, jejíž hlavním empirickým detektorem je chronická a všeobecná *přezaměstnanost*. Autor dále přiznává, že ani tržní kapitalismus se přezaměstnaností neubrání. Pokud však jejím důvodem nejsou zásahy státu nebo odborů, nýbrž pouze racionální vyčkávání zaměstnavatelů (kteří nepropouštějí z důvodu dočasné hospodářské recese své vysoce vyškolené pracovníky), je tato míra přezaměstnanosti relativně nízká a krátkodobá.

Druhou stránkou mince nezaměstnanosti je jistě *inlace*, která má také svou otevřenou i skrytou podobu. Tu skrytou známe dobře z vlastní zkušenosti – jejím výrazem je jednak zvýšení cen zboží, které se neodrazí v oficiálním indexu spotřebních cen (snížení kvality, pseudoinovace) nebo potlačená *inlace*, tj. fixní ceny zboží nereflexující skutečnou poptávku a způsobující rozsáhlé nedostatky zboží, „shánění“ a rozrůstání šedé ekonomiky. Vztah *inlace* a nezaměstnanosti teoreticky zachycený již v roce 1958 na Philipsově křivce je podstatou Friedmanovy koncepce přirozené míry nezaměstnanosti konkurující tradičním (např. Keynesově) definicím plné zaměstnanosti – plnou zaměstnaností jde dle této definice míra takové nezaměstnanosti, při které je míra *inlace* nulová. A jelikož „peněžní morálka“ (tj. hlídaná peněžní zásoba a nízká *inlace*) je dle autora podstatou společenské i politické stability, je svým způsobem prvotním zájmem odpovědné vlády: za její udržení je nutné platit i vyšší, ale přirozenou mírou nezaměstnanosti.

Shrňme nyní základní teoretické teze práce: (1) Je-li ekonomika založená na svobodných tržních vztazích a rovněž tak její trh práce, nemůže se vyhnout otevřené nezaměstnanosti (a to i v případě „tržního socialismu“ v komunistické Jugoslávii). (2) Není-li otevřená nezaměstnanost akceptována jako sociální

problém, vzniká nezaměstnanost skrytá (přezaměstnanost). (3) Je-li otevřená nezaměstnanost oficiálně přijata jako zvláštní sociální problém, transformuje se skrytá nezaměstnanost do otevřené nezaměstnanosti. (4) Odbory a vládní zásahy v tržním kapitalismu vydatně podporují vznik otevřené nezaměstnanosti (příklad východních zemí sjednoceného Německa), jakož i chronické a všeobecné přezaměstnanosti, kdy mzdy začínají částečně plnit funkci podpory v nezaměstnanosti. (5) I v případě tržního kapitalismu má zaměstnanost tendenci fluktuovat méně než produkce. Otázkou však zůstává, nakolik tyto teoretické teze rozšiřují ekonomicky vzdělanému čtenáři jeho obzor, tj. nejsou-li jen stručným výtahem neoklasických principů ze základní učebnice ekonomie.

Co se týká praktické roviny práce autor podává souhrnnou (i když v mnohém pouze povrchní a formální) empirickou dokumentaci věnující se otevřené i skryté nezaměstnanosti a otevřené i skryté inflaci, jakož i stručný nástin poválečného hospodářského vývoje sledovaných transformujících se zemí i pomocí alternativních ukazatelů ekonomického růstu, jako jsou dynamika růstu reálných mezd nebo celkové spotřeby *per capita*. Poukazuje při tom na to, že ačkoliv v komunistických zemích byla velká míra skryté nezaměstnanosti, míra reálné participace na společenské reprodukci značně převyšovala míru této participace v západních zemích a míra otevřené nezaměstnanosti byla velmi nízká (jednak krátkodobá nezaměstnanost byla pravidlem a jednak zaměstnání bylo ústavní povinností): jen ve třech ze sedmi (resp. šesti) sledovaných zemích formálně existoval buď systém dobrovolného pojištění v nezaměstnanosti (Východní Německo, Bulharsko), nebo systém státní sociální podpory v nezaměstnanosti (Maďarsko). V ostatních zemích, včetně bývalé ČSSR, nebyla nezaměstnanost oficiálně uznána jako sociální problém.

Velice rozsáhle se Porket věnuje transformaci bývalých komunistických zemí a na datech do roku 1993 podává jak souhrnný, tak specifický (pro jednotlivé země) obraz ekonomických a sociálních následků liberalizace cen, zahraničního obchodu a privatizace. Za hlavní důvod vysoké nezaměstnanosti ve většině zemí bývalého sovětského bloku (kromě transformace skryté nezaměstnanosti do nezaměstnanosti

otevřeně) autor považuje rozpad socialistického společného trhu a přechod na obchodování ve volně směnitelných měnách. Domnívá se, že restrukturalizace, komercializace a zvláště privatizace původně státních podniků si svou „sociální daň“ teprve vyberou později, neboť v mnohých zemích se privatizace výrazně zpomalila a očekávaný fetězový krach ztrátových státních podniků se také z politického nezájmu vlád transformujících se zemí ještě neuskutečnil. Podrobnější rozbor následků nebo testování této hypotézy na datech z *konkrétních* zemí však čtenář v knize nenajde.

Vyčerpávajícím způsobem je proveden popis různých nově vzniklých systémů pojištění a podpor v nezaměstnanosti ve sledovaných zemích a jejich vývoj do roku 1993, který byl převážně ve znamení snižování původně velmi štědrých procentních sazeb užívaných při výpočtu a zkracování doby pro oprávnění pobírat podporu v nezaměstnanosti. Důkladně pak analyzuje následky postupné, gradualistické transformace. A tak jako není třetí ekonomiky, není ani třetí cesty k tržnímu kapitalismu: „Jestliže se o ni pokusí, pouze tak odloží nevyhnutelné – tj. přijetí tržního mechanismu, ale náklady na tuto objížďku budou mnohem vyšší, než by byly náklady na přímou cestu.“ (s. 159) Odtud plynou i nároky na silnou a nekompromisní vládu: „...transformace příkazového socialismu na tržní kapitalismus vyžaduje silnou vládu, která připraví koherentní formu transformace a bude ji bez kompromisů uskutečňovat. Slabá vláda, která by se pod tlakem podrobila, zředila nebo se vzdala nepopulárních (i když nezbytných) opatření, by transformaci prodloužila a zvýšila její náklady, které lidé ponесou.“ (s. 84) Jedním z nejtěžších úkolů této vlády je vypořádat se s lidskou pohodlností a socialistickou mentalitou („free lunch mentality“), jelikož stále velké (a jak vyplývá z výzkumů stále větší) procento populace transformujících se zemí „volá“ po státním intervencionismu, a to nejen v oblasti nezaměstnanosti. Z uváděných dat vyplývá, že v březnu roku 1993 byla ČR jedinou ze sledovaných zemí, kde většina respondentů hodnotila současný systém jako lepší než socialistický: i v ČR však podpora volného trhu klesá zvláště ve prospěch koncepce sociálně tržní ekonomiky.

Co je tedy nejdůležitější pro nás, pro situaci v České republice 90. let? Ačkoliv je u nás míra nezaměstnanosti tak nízká, že by skutečně bylo opovázlivé nazývat ji problematickou, má jistá specifika, na která nás Porketova kniha upozorní. Při svém výkladu vývoje nezaměstnanosti v 90. letech ve Švédsku se autor zmíní o vztahu dlouhodobé nezaměstnanosti a inflace. Zatímco krátkodobá nezaměstnanost působí tlak na snížení cenové hladiny nebo alespoň dynamiky jejího růstu, dlouhodobá nezaměstnanost tento tlak postrádá, protože má více méně strukturální příčiny, a je tedy i z hlediska celohospodářské efektivity nežádoucí nebo alespoň ne žádoucí. Na jiném místě knihy Porket uvádí, že v Československu poměr dlouhodobé nezaměstnanosti k celkové nezaměstnanosti stoupl od září 1991 do září 1992 z 2,3 % na 17,8 % a jistě dále stoupal. Jedním z významných faktorů ovlivňujících míru dlouhodobé nezaměstnanosti je dle autora *mobilita pracovní síly* – a zde je, dle mého názoru, kámen úrazu, tj. problém regionální nezaměstnanosti v ČR. Při krizové situaci v bytové politice je mobilita pracovní síly téměř nemožná, a přitom podpora geografické mobility je příkladem ekonomické politiky nabídkové strany.

Inspirujícím shledávám i doporučení pro politiky transformujících se zemí plynoucí ze zkušeností zemí OECD, že nezaměstnanost se ve skutečnosti nestává destabilizujícím činitelem politického a ekonomického řádu země. Jinými slovy, nezaměstnaní nerebelují. Dokladem jsou mimo historických zkušeností velmi zajímavé výsledky šetření, ze kterých je zřejmé, že jen menšina těch lidí, kteří si myslí, že nezaměstnanost vyvolá pouliční protesty, by byla ochotna se těchto protestů účastnit.

Přes zmíněné klady kniha zůstává více méně rámcovým uspořádáním makroekonomických teorií dotýkajících se problematiky nezaměstnanosti, jejichž hierarchie je dána, zdá se mi, nikoliv důkladnější analýzou tvaru agregátní nabídky v jednotlivých zemích, rychlosti tržního přizpůsobení („market clearing“) a flexibility pracovního trhu, specifík v chování pracovní síly v jedné zemi oproti druhé atd., nýbrž pouze ideovým a vysoce teoretickým přesvědčením autora o univerzální „problematicčnosti“ keynesiánského přístupu, a tudíž obecným a dnes i jistě právem rozšířeným pří-